

ΟΠΤΙΚΗ ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ: ΜΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ

VISUAL ETHNOGRAPHY AND EDUCATION: A TEACHING PROPOSAL

Ρέα Κακάμπουρα
Επίκουρη καθηγήτρια Λαογραφίας
Π.Τ.Δ.Ε., Ε.Κ.Π.Α.
rkakamp@primedu.uoa.gr

Ορσαλία-Ελένη Κασσαβέτη
Διδάκτωρ Επικοινωνίας και ΜΜΕ
ΕΜΜΕ, Ε.Κ.Π.Α.
thisbrilliantevening@hotmail.com

Έλλη Σαμαρτζή
Φιλολόγος,
Μεταπτυχιακό στις Επιστήμες Αγωγής
Υποψ. διδάκτωρ στις Επιστήμες Αγωγής
Π.Τ.Δ.Ε., Ε.Κ.Π.Α.
ellisam24@gmail.com

Θωμάς Μπαμπάλης
Αναπληρωτής καθηγητής
Ψυχοκοινωνιολογίας της Σχολικής Τάξης
Π.Τ.Δ.Ε., Ε.Κ.Π.Α.
tbabalis@primedu.uoa.gr

Abstract

Audiovisual recordings (i.e. photography, film, and video) within the context of ethnographic fieldwork, combined with the potential of New Technologies and the Internet, constitute a valuable material for the researchers as well as for the educators. Through the project method, Visual Ethnography can be applied in Education, aiming at the students' acquaintance with their folk and popular culture and its dimensions, as well as their familiarity with audiovisual exhibits and their visual literacy. This article presents a teaching proposal, based on the project method, for the application of audiovisual ethnographic data of folk and popular culture in the Primary Education.

Key words

Visual ethnography, ethnographic film, photographs, new technologies, rituals, project.

Λέξεις κλειδιά

Οπτική εθνογραφία, εθνογραφικό φιλμ, φωτογραφία, έθιμα, Νέες Τεχνολογίες, μέθοδος σχεδίων εργασίας – project.

0. Εισαγωγή

Στον νέο τεχνολογικά εξειδικευμένο κόσμο, οι μαθητές της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είναι ήδη από πολύ μικρή ηλικία εξοικειωμένοι με τις Νέες Τεχνολογίες (Η/Υ, DVD κ.ά.) και χρησιμοποιούν τα μέσα τους για ψυχαγωγία ή προς απόκτηση γνώσης, συγκροτώντας ένα ενεργό κομμάτι του ακροατηρίου των ΜΜΕ (Μπαμπάλης & Τσώλη, 2018: 525-549). Οι Νέες Τεχνολογίες δημιουργούν νέα κείμενα και οι καινούριες αφηγήσεις είναι πολυεπίπεδες: τα κείμενα, τα οποία καλούνται να ερμηνεύσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες, είναι πολυτροπικά (Evans, 2004: 16), δηλ. προέρχονται από διαφορετικά συστήματα επικοινωνίας (π.χ. τηλεόραση, ραδιόφωνο, κινηματογράφος, φωτογραφία, διαδίκτυο). Συγχρόνως, η έννοια της ανάγνωσης περιλαμβάνει, εκτός από τον γραπτό λόγο, και εικόνες (στατικές/κινούμενες), με αποτέλεσμα η γραφή να αναφέρεται επιπλέον στο σχεδιασμό διαγραμμαμάτων και εικόνων.

Είναι προφανές ότι αυτά τα νέα δεδομένα διαμορφώνουν καινούριες προσεγγίσεις στο πεδίο της εκπαίδευσης: η πολυτροπικότητα των κειμένων που καλούνται να αξιοποιήσουν οι μαθητές είναι καθημερινή και θα πρέπει να αξιοποιηθεί στη σχολική αίθουσα με σκοπό τη μορφοποίηση και επικοινωνία ιδεών και εννοιών στα παιδιά και τους εφήβους. Υπό αυτό το πρίσμα, τα πολυμέσα και τα οπτικοακουστικά τεκμήρια όχι μόνο μπορούν να αξιοποιηθούν στη σύγχρονη εθνογραφική έρευνα, αλλά και να ενσωματωθούν δημιουργικά στη διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού μέσω της δημιουργίας των κατάλληλων σχεδίων διδασκαλίας με την επικουρία της Οπτικής Εθνογραφίας για τις δύο πρώτες βαθμίδες της εκπαίδευσης (πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια).

Οι οπτικοακουστικές καταγραφές (φωτογραφία, φιλμ, βίντεο) στο πλαίσιο της εθνογραφικής επιτόπιας έρευνας σε συνδυασμό με τις δυνατότητες που παρέχουν οι Νέες Τεχνολογίες και το διαδίκτυο δεν αποτελούν ένα πολύτιμο υλικό μόνο για τους ερευνητές. Μέσα από τη σύνταξη ειδικών σχεδίων διδασκαλίας, η Οπτική Εθνογραφία μπορεί να αξιοποιηθεί στην εκπαίδευση με σκοπό τη γνωριμία των μαθητών με τον λαϊκό πολιτισμό και τις ποικίλες πολιτισμικές κληρονομίες, καθώς και την εξοικείωσή τους με τα οπτικοακουστικά τεκμήρια και την καλλιέργεια του οπτικού εγγραμματισμού τους. Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται μία πρόταση, βασισμένη στη μέθοδο project, για τη διδακτική προσέγγιση οπτικοακουστικών εθνογραφικών δεδομένων του λαϊκού πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση.

1. Θεωρητικό μέρος

1.1. Οπτική Εθνογραφία: μέθοδοι και εργαλεία

Στο πεδίο της «παραδοσιακής» εθνογραφικής επιτόπιας έρευνας, η Οπτική Εθνογραφία συνιστά «μια προσπάθεια να κατανοήσουμε τον πολιτισμό» (Harper, 2012: 11). Παράλληλα με την ικανότητα του εθνογράφου να καταγράφει και να «εγγράφει» στο έργο του το κοινωνικό discourse και, ουσιαστικά να μετατρέπει ένα τετελεσμένο γεγονός σε μια καταγεγραμμένη περιγραφή (Geertz, 1973:19), η εθνογραφική επιτόπια έρευνα συμπληρώνεται από μια σειρά σημαντικών εργαλείων με τα οποία η τελευταία εμπλουτίζεται και τεκμηριώνει τα επιστημονικά ευρήματά της. Η φωτογραφία, ο κινηματογράφος, το βίντεο και τα υπερμέσα (Dooy, 2005: 21-22, Hammersley & Atkinson, 2007) ενσωματώνονται στην επιστημονική εργασία ως «πολιτισμικά κείμενα, ως αναπαραστάσεις εθνογραφικής γνώσης και ως χώρος πολιτισμικής παραγωγής, κοινωνικής διαντίδρασης και ατομικής εμπειρίας» (Pink, 2007: 1).

Η φωτογραφία, όσο και το φιλμ, αποτελούν αλληλοδιαπλεκόμενες πολιτιστικές μορφές που λειτουργούν ως ένα «παράθυρο στο παρελθόν, μοιράζονται αντίστοιχες τεχνολογίες αναπαραστάσης και οπτικοποιούν την Ιστορία» (Willis, 1995: 77). Υπό αυτό το πρίσμα, η ανάδυση του εθνογραφικού κινηματογράφου και του ντοκιμαντέρ (Nichols, 1991) δεν συνιστά μία τεχνοτροπία ή μέθοδο ή ένα κινηματογραφικό είδος, αλλά αποτελεί μία απάντηση στο ίδιο το κινηματογραφικό υλικό: «ένας τρόπος απάντησης βασισμένος πάνω στην παραδοχή ότι κάθε φωτογραφία είναι ένα πορτραίτο που υπογράφεται από εκείνον που ποζάρει μπροστά στον φακό» (Vaughan, 1992: 101).

Οι ποικίλες διαστάσεις της οπτικής αναπαραστάσης κι ανάλυσης που πραγματοποιούνται στο πεδίο της εθνογραφικής μελέτης έχουν υιοθετηθεί διεθνώς από την Κοινωνική Ανθρωπολογία ως Οπτική Ανθρωπολογία (Ruby, 1996) αλλά και τη Λαογραφία ως Οπτική Λαογραφία (Sherman, 1983, 1985, 1998). Ειδικότερα, στην Ελλάδα η πλούσια λαογραφική παράδοση καταγράφηκε οπτικοακουστικά στο πλαίσιο εθνογραφικών επιτόπιων ερευνών ήδη από τη δεκαετία του 1960, όταν ο λαογράφος Γεώργιος Σπυριδάκης ανέθεσε στον συνεργάτη του Κέντρου Ερέυνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Γεώργιο Αικατερινίδη, την κινηματογράφιση πολλών λαογραφικών θεμάτων με έμφαση στα λαϊκά δρώμενα σε όλη την Ελλάδα (Αικατερινίδης, 1996^α, 1996^β, Αικατερινίδης, 2008, Αικατερινίδης, 2009: 451, Παρασκευαΐδης, 1966).

Στο πεδίο της Οπτικής Εθνογραφίας, και δη στις πρακτικές της Οπτικής Ανθρωπολογίας, οι τεχνολογίες καταγραφής δεν συνδέονται τόσο με την ικανότητα αποθήκευσης των εικόνων, όσο με τη διευκόλυνση πρόσβασης που παρέχουν στον ερευνητή σε ένα «εννοιολογικά δομημένο περιβάλλον» (Grasseni, 2004: 16). Ήδη στη δεκαετία του 1980 η τεχνολογία της βιντεο-καταγραφής και η ανάδυση νέων προσεγγίσεων

στην εθνογραφική έρευνα (Hine, 2000) αφορούν ζητήματα αυτοαναφορικότητας, την ηθική και τις Νέες Τεχνολογίες. Παράλληλα, υποδεικνύουν μια αναστοχαστική στροφή στην ίδια την εθνογραφική οπτικοακουστική αποτύπωση και στα κείμενά της με τη χρήση πολλαπλών μεθόδων καταγραφής, με την αλλαγή στα συστήματα αποθήκευσης και με μια διεπιστημονική μεθοδολογική διάσταση στο πεδίο έρευνας (Burnett, 1990. Pink, 2007). Επομένως, κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες, η ανανέωση της εθνογραφίας (Russell, 1999) με την ενσωμάτωση οπτικοακουστικών πηγών στο γραπτό κείμενο και με τις δυνατότητες που προσφέρει πλέον το διαδίκτυο αποτελούν μία σοβαρή πρόκληση για την παραδοσιακή αλλά και την ψηφιακή εθνογραφική έρευνα.

Η ελληνική εκδοχή της Οπτικής Εθνογραφίας, εστιασμένη κυρίως στην επιστήμη της Λαογραφίας, έχει ως αντικείμενο την οπτικοακουστική εθνογραφική καταγραφή ποικίλων πολιτισμικών εκδηλώσεων των διαφόρων συλλογικοτήτων στον αγροτικό και αστικό χώρο (οικογένειες, κοινότητες, εθνοπολιτισμικές ομάδες -Βλάχοι, Σαρακατσάνοι, Αρβανίτες, Ρομά, Πομάκοι-, προσφύγων, θρησκευτικών ομάδων), όπως και όψεων του υλικού πολιτισμού (παραδοσιακή αρχιτεκτονική ιδιωτικών και δημόσιων κτιρίων στον αγροτικό και τον αστικό χώρο, παραδοσιακές τεχνικές, κ.λπ.)¹. Περαιτέρω, στρέφει το ενδιαφέρον της στις αναβιώσεις παλαιότερων εθίμων στη σύγχρονη εποχή και στις επινοήσεις νέων παραδόσεων που συνδέονται με τη διαχείριση της παράδοσης και με τη σύνδεσή της με τη συγκρότηση τοπικών ταυτοτήτων και την τουριστική ανάπτυξη. Έτσι, αποσκοπεί στην όσο το δυνατόν πληρέστερη οπτικοακουστική τεκμηρίωσή τους με βασικά εργαλεία τη φωτογραφία (εθνογραφική, καλλιτεχνική, προσωπικά αρχεία -λ.χ. φωτογραφικά άλμπουμ-, καταγραφές εκδηλώσεων πολιτιστικών συλλόγων), το εθνογραφικό φιλμ, το εθνογραφικό βίντεο και το ντοκιμαντέρ, το τηλεοπτικό υλικό (εκπομπές λαογραφικού, ταξιδιωτικού ή ευρύτερα πολιτιστικού περιεχομένου) και το διαδίκτυο (εθνογραφικό οπτικοακουστικό υλικό μέσα από πλατφόρμες διαμοιρασμού βίντεο και εικόνων).

1.2. Οπτική εθνογραφία και εκπαίδευση

Τα εθνογραφικά οπτικοακουστικά τεκμήρια μπορούν να αξιοποιηθούν σε εκπαιδευτικές εφαρμογές «σ Λαογραφίας» υλικού (ή βίντεο) (ετη β02012: 11) με την προβολή φωτογραφικών slides ή παλαιότερου εθνογραφικού κινηματογραφικού υλικού/βίντεο ή και να επικουρήσουν στη δημιουργία εποπτικού κι οπτικοακουστικού υλικού², προσανατολισμένου στη διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού (Κακάμπουρα-Τίλη, 2010: 215-223, 2001) στο πλαίσιο της οπτικής της Εφαρμοσμένης Λαογραφίας (Dorson, 1971: 40).

Η εισαγωγή της Οπτικής Εθνογραφίας στην Εκπαίδευση κρίνεται απαραίτητη, καθώς μπορεί να αξιοποιηθεί ως ένα πολύτιμο μεθοδολογικό εργαλείο, με το οποίο οι μαθητές μπορούν να κατανοήσουν τις πολυδιάστατες πτυχές του πολιτισμού. Η

σύνταξη και η εφαρμογή διδακτικών προτάσεων αξιοποίησης των οπτικοακουστικών δεδομένων αναφορικά με τον λαϊκό πολιτισμό, μπορεί να προσαρμοσθεί ανάλογα με τις απαιτήσεις και τις ιδιομορφίες της εκάστοτε εκπαιδευτικής βαθμίδας και να εμπλουτίσει τα αντικείμενα του Αναλυτικού Προγράμματος είτε επιχειρώντας διαθεματικές συνδέσεις (γλώσσα, ιστορία, φυσικές επιστήμες, ξένες γλώσσες, εικαστικά, μουσική, γυμναστική, θεατρική αγωγή, κ.λπ.) είτε διευκολύνοντας τη διεξαγωγή σχεδίων εργασίας- project στο πλαίσιο καινοτόμων σχολικών δραστηριοτήτων και της Ευέλικτης Ζώνης (Κακάμπουρα, 2010: 215-223).

Στη δική μας πρόταση ο σχεδιασμός των προτάσεων διδασκαλίας στηρίχτηκε στη μέθοδο project (Ματσαγγούρας, 2002: 19-36, Χρυσάφιδης, 2000), η οποία και αξιοποιεί τις αρχές της ενεργητικής και ανακαλυπτικής μάθησης, προωθώντας τη συνεργατική και δημιουργική δραστηριότητα των μαθητών (Babalís & Tsolí, 2017). Ειδικότερα, η φωτογραφία, το εθνογραφικό φιλμ / βίντεο και τα υπερμέσα (διαδίκτυο) χρησιμοποιούνται με στόχους: τη γνωριμία και την κατανόηση διαφορετικών και σύνθετων όψεων της λαϊκής παράδοσης, την αναστοχαστική σύνδεση με τις πολιτισμικές κληρονομίες άλλων λαών, στην ιστορική και συγχρονική διάστασή τους, στο πλαίσιο της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης (Κακάμπουρα, 2005: 267-274), τη σύγκριση και τον εντοπισμό ομοιοτήτων και διαφορών ανάμεσα σε ποικίλες πολιτισμικές εκφράσεις, την ανάδειξη πανανθρώπινων αξιών και κοινών πολιτισμικών στοιχείων ως γέφυρα επικοινωνίας ανάμεσα στους λαούς και την ανάπτυξη επικοινωνιακών, εκφραστικών και συνεργατικών δεξιοτήτων. Δίνουμε ένα παράδειγμα:

2. «Γαμήλιες τελετουργίες άλλοτε και τώρα, στην Ελλάδα και τον κόσμο»: Σχέδιο διδασκαλίας για την εκπαιδευτική αξιοποίηση της Οπτικής Εθνογραφίας στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

2.1. Αντικείμενο του σχεδίου διδασκαλίας

Το αντικείμενο του παρόντος σχεδίου διδασκαλίας αφορά τη γαμήλια τελετή και τα παλαιότερα σχετικά έθιμα που την πλαισιώνουν καθώς και την εξέλιξη, τη διατήρηση ή τον αφανισμό τους μέσα στον χρόνο. Ειδικότερα, στο παρόν σχέδιο διδασκαλίας παρουσιάζονται ποικίλες ιστορικές και πολιτισμικές διαστάσεις αυτής της διαβατήριας τελετής (ήθη, έθιμα, ενδυμασία) στο παρελθόν και το παρόν με χαρακτηριστικά παραδείγματα από την Ελλάδα και τον κόσμο. Ο γάμος στην παραδοσιακή κοινωνία είναι σημασιοδοτημένος με πλείστες λειτουργίες, οι οποίες εδράζονται στην οριστική ένωση δύο ανθρώπων και των πατρικών οικογενειών τους κι ενέχουν προσδοκίες για τη μελλοντική ευτυχία τους.

Μέσα σε αυτό το συγκεκριμένο χρονικό και χωρικό πλαίσιο, ο γάμος πλαισιώνεται από έθιμα και τελετουργίες που αφορούν σε ένα κοινωνικό, θρησκευτικό και πολιτι-

σμικό περικείμενο ανάλογα με την τοποθεσία και τη χρονική συγκυρία. Η διαδρομή πριν από την τελετή του γάμου ξεκινά από το προξενιό, με το οποίο ο άνδρας κατοχυρώνει τον κυρίαρχο ρόλο που διαδραματίζει στη συγκρότηση της οικογένειας. Εν πρώτοις, το προξενιό συνοδεύεται από την υπόσχεση της «προίκας», την υπογραφή σχετικού προικοσυμφώνου και την καταβολή ενός χρηματικού ποσού που επικυρώνει εθιμικά τον μέλλοντα γάμο, μαζί με τα «σημάδια» (τα δώρα του γαμπρού στη νύφη). Μέσα σε μια ατμόσφαιρα στην οποία δεν εκλείπουν οι μαγικοαποτρεπτικές αντιλήψεις και πρακτικές, η περίοδος του αρραβώνα ξεκινά για να γνωριστεί καλύτερα το ανδρόγυνο, ιδιαίτερα τις Κυριακές ή και άλλες ημέρες της εβδομάδας.

Με την έναρξη του γάμου λάμβανε χώρα, κατά τον Μερακλή (2011: 171), ένα «πολυήμερο γιορταστικό *continuum*» με σαφή ανάληψη ρόλων από τα συγγενικά και φιλικά πρόσωπα των μελλόνυμφων (παράνυφοι, παράγαμπροι, κ.ά.) και διάφορες εκδηλώσεις, όπως τα καλέσματα, η ετοιμασία του φλάμπουρου, η παρασκευή των ψωμιών και το μοίρασμα της «κουλούρας» (Πολίτης, 1931: 255-256), η έκθεση της προίκας και η περιφορά της στο χωριό, τα σφαχτά κ.ά. Σε κάθε περίπτωση, η χρήση συμβολικών δώρων κι αριθμών (3,5,7) ήταν χαρακτηριστική, όπως επίσης και ο συμβολισμός στη διακόσμηση και στις λοιπές επιτελέσεις: λ.χ., στο γαμήλιο φλάμπουρο ενδέχεται να συνυπάρχει το τεχνητό και το φυσικό δέντρο, η μεταφορική καρποφορία (λεμόνι ή άλλος καρπός μπηγμένος στην άκρη του), το θρησκευτικό σύμβολο (σταυρός) και η σημαία. Επίσης, το ζύωμα του ψωμιού και η προετοιμασία του προηγούνταν της εβδομάδας του γάμου και αποτελούσαν μία πολύ σημαντική διάσταση στις γαμήλιες εκδηλώσεις, αφού αποτελούσε αφορμή όχι μόνο για τραγούδι αλλά και για προσφορά στην κοινότητα και καλή τύχη για τον γάμο.

Παράλληλα, η δωροθεσία του γαμπρού προς τη νύφη (κι αντίστροφα), τα λουτρά του ζεύγους κι ο καλλωπισμός τους, το ξύρισμα του γαμπρού και η μαγική «θωράκιση» του, καθώς και της νύφης με τα νυφιάτικα ρούχα, οδηγούσαν στη γαμήλια πομπή που ξεκινούσε από το σπίτι της τελευταίας και κατέληγε στην εκκλησία για τα στεφανώματα. Ακολουθούσε ομαδικό γλέντι με φαγητό, ποτό, τραγούδι και χορό, όπου κατέληγε με την εγκατάσταση του νέου ζευγαριού στο σπίτι του γαμπρού.

Στη γαμήλια τελετουργία είναι διάχυτος ο θεατρικός χαρακτήρας, ο οποίος εντοπίζεται κυρίως στις γαμήλιες εθιμικές επιτελέσεις, ενώ, όπως επισημαίνει ο Μερακλής (2011: 181), μέσα στο «σενάριο» των γαμήλιων τελετών ενυπάρχουν «περισσότερο ή λιγότερο αυτονομημένα» επεισόδια που ομοιάζουν σε παραμυθιακά μοτίβα. Ωστόσο, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στην ελληνική γαμήλια τελετουργία, κυρίως με την υποχώρηση των παραδοσιακών εθίμων στο πλαίσιο της μετακίνησης αγροτικών πληθυσμών στο άστυ και τη σταδιακή επικράτηση αστικών, παγκοσμιοποιημένων πολιτιστικών στοιχείων. Παρόλο που έως το τέλος της δεκαετίας του 1970, παρατηρούνται επιβιώσεις γαμήλιων εθίμων, στη δεκαετία του 1980 η εικόνα αλλάζει: χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός στοιχείου

πολιτειακής και πολιτισμικής μεταβολής είναι η καθιέρωση του πολιτικού γάμου (1982). Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, παρατηρείται μια επανεργοποίηση, με τη μορφή της θεατρικής αναβίωσης, παλαιότερων γαμήλιων εθίμων, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι σύγχρονες κοσμικές εκδοχές του γάμου σε σύγχρονες δυτικές κοινωνίες με επιρροές από τη δημοφιλή κουλτούρα (π.χ., γάμος με τελεστή σωσία του Έλβις Πρίσλεϊ στο Λας Βέγκας των ΗΠΑ) ή οικειοποιήσεις εθίμων από διαφορετικούς λαούς.

Κριτήρια επιλογής του θέματος

Το παρόν σχέδιο διδασκαλίας υλοποιεί τους γνωστικούς στόχους του προτεινόμενου θέματος, καθώς οι μαθητές γνωρίζουν από την εμπειρία τους για τον γάμο ως θρησκευτική τελετή, ωστόσο, ενδέχεται να μην γνωρίζουν για τις εθιμικές τελετουργίες γύρω από τον γάμο ή τις διάφορες μορφές του ανά τον κόσμο. Το θέμα είναι κατάλληλο για παιδιά του δημοτικού σχολείου, βασίζεται στα βιώματά τους και καλλιεργεί τη φαντασία τους. Επιπλέον, ενδυναμώνει τη συγκριτική και κριτική σκέψη τους αναφορικά με την εξέλιξη ή την επιβίωση και τον μετασχηματισμό των γαμήλιων εθίμων και τελετουργιών τοπικά και παγκόσμια κατά τον 20^ο και 21^ο αιώνα, ενώ ενισχύει την οπτική αντίληψή τους, κυρίως σε εικόνες του παρελθόντος. Ως τάξη εφαρμογής προτείνεται η Γ' Δημοτικού –μπορεί να εφαρμοστεί και στις μεγαλύτερες τάξεις- με διάρκεια τέσσερις (4) διδακτικές ώρες. Στα μέσα υλοποίησης περιλαμβάνονται: γεωγραφικός χάρτης, ηλεκτρονικός υπολογιστής με αντίστοιχες εφαρμογές για αναπαραγωγή οπτικού και οπτικοακουστικού υλικού, ψηφιακά αρχεία, προβολέας ή τηλεόραση.

2.2. Σκοπός και στόχοι του σχεδίου διδασκαλίας

2.2.1. Σκοπός

Ο βασικός σκοπός του παρόντος σχεδίου διδασκαλίας είναι η γνωριμία των μαθητών/ τριών με τον γάμο ως εθιμική τελετουργία στην ελληνική προπολεμική κοινωνία και ως αναβίωσή της στη μεταπολεμική εποχή στον αστικό χώρο, καθώς και στην εξέλιξή του ως κοινωνικό θεσμό στην Ελλάδα και τον κόσμο δια μέσου οπτικού κι οπτικοακουστικού υλικού. Περαιτέρω, το σχέδιο διδασκαλίας σκοπεύει στη διαπολιτισμική εξέταση του γάμου με ανάλυση οπτικών κι οπτικοακουστικών παραδειγμάτων από την Ασία (Ινδία) αλλά και των σύγχρονων εκδηλώσεών του στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία.

2.2.2. Γενικοί Στόχοι

α) Γνωστικοί

- Να αναδειξει πτυχές της εθιμικής τελετουργίας του γάμου και της επιβιώσής της στην ελληνική προπολεμική και μεταπολεμική κοινωνία.

- Να καλλιεργήσει την κριτική σκέψη των μαθητών/τριών με την κατανόηση της χρονικής, χωρικής και πολιτισμικής συνέχειας της εθιμικής τελετουργίας του γάμου στον ελληνικό προπολεμικό αγροτικό και μεταπολεμικό αστικό χώρο, όπως στην περίπτωση επιβιώσεων παραδοσιακών τελετουργιών, λ.χ. στη Σκύρο, αλλά και των πολιτισμικών μετασχηματισμών τους, π.χ. μέσα από τις θεατρικές αναβιώσεις στο μεταπολεμικό αστικό χώρο (Βελβεντός).
- Να ενισχύσει τη δημιουργική, συνθετική γνώση και τον ιστορικό αναστοχασμό με όχημα τη σύγκριση ανάμεσα σε εθιμικές εκδηλώσεις του παρόντος και του παρελθόντος, πόλης και χωριού, Ελλάδας και άλλων ηπείρων (ΗΠΑ, Ασία) μέσα από την προσέγγιση πολλαπλών πολιτισμικών πρακτικών σε παγκόσμια κλίμακα.

β) Συναισθηματικοί

- Να καλλιεργήσει θετικές στάσεις και αξίες αναφορικά με τα ελληνικά ήθη και έθιμα για τις γαμήλιες πρακτικές άλλοτε και τώρα.
- Να καλλιεργήσει τον σεβασμό για τις διαφορετικές μορφές των εθιμικών εκδηλώσεων (π.χ., παραδοσιακός γάμος / πολιτικός γάμος) και της αποδοχής της πολιτισμικής ετερογένειας και των μορφών της μέσα από την παρουσίαση κοινωνικών / θρησκευτικών πρακτικών άλλων λαών, δυτικών και ανατολικών, όπως, λ.χ. των Ινδών και των Αμερικανών.

γ) Ψυχοκινητικοί

- Να αναπτύξει τα αντανάκλαστικά και τις θεμελιώδεις αντιληπτικές ικανότητες των μαθητών/τριών. Ιδιαίτερα, μέσα από παιχνίδια ρόλων, το τραγούδι, τον χορό και τις διάφορες κατασκευές οι μαθητές/τριες εξασκούν την κίνηση και τη φωνή, βελτιώνουν την παρουσίαση μπροστά σε ακροατήριο και μαθαίνουν να συνεργάζονται μεταξύ τους.

2.2.3. Ειδικό Στόχοι

Οι ειδικοί στόχοι του παρόντος σχεδίου διδασκαλίας εστιάζουν:

- Στην ανάδειξη της λειτουργίας και της σημασίας της οπτικοακουστικής καταγραφής και απεικόνισης ιστορικών, κοινωνικών και πολιτισμικών εκφράσεων διαφορετικών εποχών και πολιτισμικών ομάδων, με την οποία κατανοούνται η πολιτισμική εγγύτητα, η χρονική συνέχεια ή οι πολιτισμικοί μετασχηματισμοί και οι διακρίσεις.
- Στην καλλιέργεια της οπτικής αντίληψης, ιδιαίτερα σε θέματα που αφορούν στον χρόνο (παρελθόν/ παρόν) και τις εκάστοτε αφηγηματικές ιδιαιτερότητες του τεκμηρίου (αυθεντική καταγραφή vs ενορχηστρωμένη μυθοπλασία στην περίπτωση της αναβίωσης κάποιου εθίμου ή τελετουργίας).

2.3. Περιγραφή των δράσεων ανά διδακτική ώρα

Το παρόν σχέδιο διδασκαλίας εστιάζει στην εθνογραφική αποτύπωση των γαμήλιων εθιμικών εκδηλώσεων στην Ελλάδα στο πλαίσιο αναβίωσης και επιβίωσης, και, περαιτέρω, στις διαφορετικές διατυπώσεις και μετεξελίξεις τους από το παρελθόν στο παρόν (θρησκευτικός / πολιτικός γάμος), καθώς και στις διαφορετικές μορφές τους σε διαφορετικές χώρες του κόσμου (γάμος στις ΗΠΑ, στην Ινδία, στην Ελλάδα). Αναφορικά με τα πεδία σύνδεσης με τα Δ.Ε.Π.Π.Σ. και Α.Π.Σ., το σχέδιο διδασκαλίας συνδέεται με την έβδομη ενότητα του τρίτου κεφαλαίου του βιβλίου της Μελέτης του Περιβάλλοντος της Γ' τάξης Δημοτικού, σ. 116 και ειδικότερα με την τρίτη δραστηριότητα: *Από τη γιαγιά στην εγγονή και ... «πάει λέγοντας»*. Επίσης, συνδέεται και με τη διαπολιτισμικότητα, καθώς το θέμα της εθιμικής εκδήλωσης του γάμου και των οπτικοακουστικών καταγραφών του εξετάζεται όχι μόνο σε επίπεδο εθνικό και τοπικό αλλά και παγκόσμιο, εφόσον επιλέγονται οπτικά (φωτογραφίες) κι οπτικοακουστικά (φίλμ/βίντεο) δείγματα από αντίστοιχες εθιμικές εκδηλώσεις και επιτελέσεις στην Ελλάδα, στις ΗΠΑ και στην Ασία (Ινδία).

Ο/η εκπαιδευτικός πριν την εφαρμογή του σχεδίου διδασκαλίας μπορεί να κάνει μια γενική εισαγωγή στο θέμα, υποβάλλοντας την παρακάτω ερώτηση, η οποία περιλαμβάνεται και στην αντίστοιχη ενότητα:

- Τα παλιά χρόνια σ' έναν τόπο μια νέα κοπέλα παντρευόταν όπως η μαμά της, η γιαγιά, η προγιαγιά και η προ-προγιαγιά της. Ποιος να ήταν αυτός ο τρόπος;

2.3.1. Ανάλυση δραστηριοτήτων-μεθοδολογίας ανά διδακτική ώρα

1^η διδακτική ώρα

Σκοπός της πρώτης διδακτικής ώρας είναι η γνωριμία των μαθητών/τριών με τη διαχρονικότητα της γαμήλιας τελετής στην προπολεμική και μεταπολεμική Ελλάδα και, ιδιαίτερα, στον αγροτικό χώρο. Δια μέσου φωτογραφικών και οπτικοακουστικών τεκμηρίων, θα παρουσιαστεί η παραδοσιακή τέλεση των σχετικών εθίμων και της διατήρησής τους μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ειδικότερα, θα εξετασθούν:

- ο παραδοσιακός γάμος των Σαρακατσάνων,
- η αναβίωση του μακεδονικού γάμου στο Βελβεντός και
- η επιβίωση του παραδοσιακού γάμου στη Σκύρο. Επίσης, θα γίνει αναφορά και στην σχετική εθιμοτυπία (λ.χ., στην περίπτωση της μεταφοράς προίκας).

Μέσα υλοποίησης

Το προτεινόμενο εκπαιδευτικό υλικό αποτελείται από ένα γεωγραφικό χάρτη της Ελλάδας και από οπτικοακουστικό υλικό (τεκμήρια αρ. 1-5, που παρατίθενται αναλυτικά στην οικεία ενότητα στο τέλος του άρθρου).

Εκκίνηση-Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός θα εκκινήσει την εφαρμογή του σχεδίου διδασκαλίας με την επίδειξη μίας παλιάς φωτογραφίας, στην οποία απεικονίζεται ένα νεόνυμφο ζευγάρι στη δεκαετία του 1930 (τεκμήριο 1). Εν συνεχεία, θα διατυπώσει τις ακόλουθες ερωτήσεις στην ολομέλεια της τάξης:

- Ποιους βλέπετε στη φωτογραφία;
- Αυτή η φωτογραφία που βλέπετε είναι τραβηγμένη στο παρελθόν ή στο παρόν;
- Τι είδους ρούχα φορούν και για ποια περίπτωση είναι ντυμένοι με αυτόν τον τρόπο;

Στην πιθανή απάντηση της τάξης ότι πρόκειται για ζεύγος νεόνυμφων στο παρελθόν, ο/η εκπαιδευτικός θα προσπαθήσει να εκμαιεύσει από τους/ τις μαθητές/τριες στοιχεία για την παλαιότητα της εκδήλωσης και πώς αυτά τεκμηριώνονται. Μία πρώτη απάντηση που μπορεί να δοθεί είναι ότι οι πληροφορίες για την τελευταία μπορούν να ανιχνευτούν κυρίως σε παλαιότερα βιβλία, από ανθρώπους που είτε τα κατέγραψαν επιστημονικά ή τα αναπαρήγαγαν μέσα σε έργα τέχνης ή στη λογοτεχνική δημιουργία. Ωστόσο, υπήρξαν επιστήμονες ή και καλλιτέχνες που κατέγραψαν με φωτογραφική μηχανή ή με τον κινηματογραφικό φακό ποικίλες εκδηλώσεις του λαϊκού βίου, όπως ο παραδοσιακός γάμος.

Με εκκίνηση, λοιπόν, το παρελθόν, ο/η εκπαιδευτικός θα παρουσιάσει παλιές οπτικοακουστικές αποτυπώσεις του γάμου στην Ελλάδα, αναφέροντας, εξάλλου, ότι «μπορεί σε εμάς που ζούμε στη σύγχρονη εποχή αυτός ο γάμος να μας φαίνεται παλιός, αλλά παρατηρήστε περίπου την ίδια εποχή κάποιοι άλλοι πώς παντρεύονταν στην Ελλάδα». Θα ακολουθήσει η φωτογραφία του γάμου του Σαρακατσάνου Γεωργίου Καρυώτη (1936) με όλη την οικογένειά του μπροστά από παραδοσιακή καλύβα και τους παρευρισκομένους με αυθεντικές σαρακατσάνικες φορεσιές (τεκμήριο 2). Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να απευθύνει τις παρακάτω ερωτήσεις στους μαθητές:

- Ποιους βλέπετε στη φωτογραφία;
- Πού νομίζετε ότι βρίσκονται και γιατί;
- Τι φοράνε;

Ο/η εκπαιδευτικός θα αναφερθεί στους Σαρακατσάνους (Χατζημιχάλη, 2007) και θα επισημάνει ότι είναι μια παλιά εθνοπολιτισμική ομάδα με ιδιαίτερα ήθη κι έθιμα, η οποία κατοικούσε στα βουνά της Βόρειας Ελλάδας αλλά και σε άλλα μέρη όπως η Αττική και ήταν νομάδες με μεγάλα κοπάδια προβάτων, τα οποία μετέφεραν ανάλογα με την εποχή από τα πεδινά στα ορεινά κι αντίστροφα. Εν συνεχεία, ο/η εκπαιδευτικός, προκειμένου να παρουσιάσει στους μαθητές τα παλιότερα έθιμα του γάμου, θα πρέπει να τους ενημερώσει ότι, παλαιότερα, προϋπόθεση της σύναψης γάμου ήταν το επιτυχημένο προξενιά, δηλ. η συμφωνία των οικογενειών της νύφης και του γαμπρού για το γάμο των παιδιών τους και η γραπτή καταγραφή της προίκας της

νύφης και ότι η όλη διαδικασία των προετοιμασιών για την τελετή του γάμου διαρκούσε περίπου μία εβδομάδα.

Για να έλθουν σε επαφή με τα έθιμα της συγκεκριμένης περιόδου, ο/η εκπαιδευτικός θα προβάλει σκηνές από το δραματοποιημένο ντοκιμαντέρ του Τάκη Κανελόπουλου *Μακεδονικός γάμος* (1960) (τεκμήριο 3), το οποίο καταγράφει την αναπαράσταση γαμήλιων εθιμικών πρακτικών στο χωριό Βελβεντός του νομού Κοζάνης (3:20-5:55, σκηνές κατά τις οποίες αναπαρίσταται το ζύμωμα της γαμήλιας κουλούρας που θα αποσταλεί στον γαμπρό, η μεταφορά του φλάμπουρου του γάμου, τα κεράσματα στο χωριό και η επίδειξη και περιφορά της προίκας της νύφης). Πριν από την προβολή, ο/η εκπαιδευτικός θα επιδείξει την αντίστοιχη περιοχή στον γεωγραφικό χάρτη της Ελλάδας, προκειμένου οι μαθητές/τριες να εντοπίσουν χαρτογραφικά τον τόπο πραγματοποίησης των γαμήλιων εκδηλώσεων. Ο/η εκπαιδευτικός θα ζητήσει από τους μαθητές να σχολιάσουν ό,τι παρακολούθησαν, εστιάζοντας στο γεγονός ότι εκείνη την εποχή που γυρίστηκε το φιλμ ο παραδοσιακός γάμος στην επαρχία ήδη είχε υποχωρήσει προς χάριν του αστικού («πρωτευουσιάνικου») κι ότι στα πιο παλιά χρόνια στο Βελβεντός γινόταν έτσι, ενώ εκείνη την εποχή μάλλον λίγα ζευγάρια θα ήθελαν να ακολουθήσουν αυτόν τον τρόπο. Σε αυτό το σημείο ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να δείξει μια φωτογραφία από το αρχείο του ΛΕΜΜΘ (τεκμήριο 4), στην οποία απεικονίζεται νυφιάτικη φωτογραφία με ένα ζευγάρι ντυμένο με αστική, ευρωπαϊκή γαμήλια ενδυμασία, ενώ οι γονείς του είναι ντυμένοι παραδοσιακά. Ενώ οι ενδυμασίες έχουν αλλάξει (παραδοσιακές vs ευρωπαϊκές), θα πρέπει να σημειώσει ότι κάποια από αυτά τα έθιμα διατηρούνται και στα επόμενα χρόνια, όπως, λ.χ., συμβαίνει στη φωτογραφία από το αρχείο ΛΕΜΜΘ «Αρναία Χαλκιδικής, μεταφορά προίκας, 1977» (τεκμήριο 5). Επίσης, θα πρέπει να εστιάσει σε μία ακόμη παράμετρο που προσδιόριζε τον παραδοσιακό γάμο: το προξενιό και την υποχώρησή του στις τελευταίες μεταπολεμικές δεκαετίες.

2^η διδακτική ώρα

Αφού έχει ολοκληρώσει την παρουσίαση του παραδοσιακού γάμου στις προηγούμενες δεκαετίες, ο/η εκπαιδευτικός θα πραγματοποιήσει μια σύνδεση της ελληνικής γαμήλιας τελετουργίας και των σχετικών εθίμων με τη σύγχρονη εποχή: ειδικότερα, κατά τη δεύτερη διδακτική ώρα σκοπός του διδακτικού σχεδίου είναι η παρουσίαση των επιβιώσεων εθίμων (όπως, λ.χ., στη Σκύρο) ή της τυπολογίας της γαμήλιας τελετής και των μετεξελιξεών τους στον 21^ο αιώνα (θρησκευτικός γάμος με παραδοσιακή ενδυμασία).

Μέσα υλοποίησης:

Το προτεινόμενο εκπαιδευτικό υλικό αποτελείται από ένα γεωγραφικό χάρτη της Ελλάδας και από οπτικοακουστικό υλικό (τεκμήρια αρ. 6-8, που παρατίθενται αναλυτικά στην οικεία ενότητα στο τέλος του άρθρου).

Εκκίνηση-Αφόρμηση: Ο/η εκπαιδευτικός θα κινηθεί και κατά το ήμισυ της δεύτερης διδακτικής ώρας σε παραδείγματα που λαμβάνουν χώρα στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, θα παρουσιάσει περιπτώσεις της φολκλοριστικής αναβίωσης³ της γαμήλιας τυπολογίας στη σύγχρονη εποχή, εκκινώντας από τη φωτογραφία με την αναβίωση του σαρακατσάνικου γάμου (αρχείο ΛΕΜΜΘ) (τεκμήριο 6), στην οποία απεικονίζεται μία σαρακατσάνα νύφη μαζί με τους συγγενείς της μπροστά σε μία παραδοσιακή σαρακατσάνικη καλύβα (μπορεί να έχει κατασκευαστεί πρόσφατα, αλλά με τον παραδοσιακό τρόπο). Ο/η εκπαιδευτικός θα διατυπώσει τις ακόλουθες ερωτήσεις στην τάξη:

- Ποιους βλέπουμε στη φωτογραφία;
- Έχει τραβηχτεί η φωτογραφία στη σύγχρονη ή σε παλαιότερη εποχή;
- Τι είδους ρούχα φοράνε αυτοί που βλέπουμε στη φωτογραφία; Γιατί;

Από τις ενδεχόμενες απαντήσεις της τάξης, ο/η εκπαιδευτικός θα αξιοποιήσει όσες τον βοηθούν να παρουσιάσει την έννοια της αναβίωσης διαφόρων διαστάσεων της παραδοσιακής ζωής και του λαϊκού πολιτισμού σήμερα. Θα τονίσει ότι τα έθιμα μεταβάλλονται με το πέρασμα των αιώνων κι ότι συχνά οι άνθρωποι που τα αναβιώνουν ενδιαφέρονται άλλες φορές να αναπαραστήσουν μία τελετουργία, χωρίς, ωστόσο, αυτή να συνδέεται άμεσα με την εποχή που πραγματοποιείται. Ωστόσο, γοητεύονται από τη θεατρική διάσταση και την ποιητικότητα των λαϊκών δρώμενων, ενώ, άλλες φορές την θεωρούν ως μία συνέχεια κι έναν συνδεδετικό κρίκο με παλαιότερες μορφές της παραδοσιακής ζωής και εθιμοτυπίας. Θα ακολουθήσει η προβολή μιας φωτογραφίας ενός ζευγαριού που, ενώ παντρεύεται με παραδοσιακή ενδυμασία, η κινησιολογία παραπέμπει σε δυτική εθιμοτυπία (τεκμήριο 7). Ο/η εκπαιδευτικός θα εγείρει την περιέργεια των μαθητών/τριών ρωτώντας:

- Γιατί η κοπέλα στην ταινία θέλει να ντυθεί με αυτόν τον τρόπο;
- Διαφέρει το ντύσιμό της από το ντύσιμο άλλων λαών;

Επίσης, θα πρέπει να επισημανθεί ότι παρατηρείται συχνά η αναβίωση παλαιότερων γαμήλιων εθίμων από τοπικούς και φολκλοριστικούς συλλόγους, οι οποίοι στο πλαίσιο τοπικών διοργανώσεων παρουσιάζουν εν είδει θεατρικής αναπαράστασης μια παραδοσιακή γαμήλια τελετουργία. Η τελευταία περιλαμβάνει την αναπαράστασή της ως ένα θεατρικό δρώμενο, το οποίο διανθίζεται από παραδοσιακά τραγούδια και χορούς της περίπτωσης. Σ' όλη την Ελλάδα διοργανώνονται αντίστοιχες εκδηλώσεις όχι μόνο από συλλόγους αλλά και στο πλαίσιο σχολικών εορτών ή αντίστοιχων εκδηλώσεων. Εν προκειμένω, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να προβάλει το βίντεο «Αναπαράσταση κυπριακού γάμου» από τον κυπριακό λαογραφικό όμιλο «Το Ρόδι» (13:45-16:45) (τεκμήριο 8), στο οποίο παρουσιάζεται αναπαράσταση του εθίμου του ξυρίσματος του γαμπρού και του καλλωπισμού του, καθώς και του τελετουργικού χορού με τα

ρούχα του, τον οποίο επιτελούν οι φίλοι και κουμπάροι του. Το απόσπασμα είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον, αφού αναπαριστά μία ανδρική διάσταση πριν τη γαμήλια τελετή, ιδιαίτερα από τη στιγμή που κατά τις προηγούμενες διδακτικές ώρες παρουσιάστηκε κατά βάση η γυναικεία γαμήλια εθιμοτυπία που περιστρέφεται γύρω από τη νύφη. Μετά την προβολή του αποσπάσματος, ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να διατυπώσει τις ακόλουθες ερωτήσεις στους/τις μαθητές/τριες:

- Τι παρακολούθησατε στο απόσπασμα που προβλήθηκε; Ποιοι εμφανίζονται σ' αυτό;
- Πρόκειται για μια αληθινή προετοιμασία γάμου ή όχι; Ποιος τη διοργανώνει άραγε;
- Γιατί ο γαμπρός δεν ξυρίζεται μόνος του;
- Ποιοι είναι οι άνδρες που τον ξυρίζουν και τι κάνουν με τα ρούχα του;
- Γιατί χορεύουν με αυτά;

3^η και 4^η διδακτική ώρα

Κατά τη διάρκεια της δώροης διδασκαλίας, ο/η εκπαιδευτικός θα παρουσιάσει παλαιότερες και σύγχρονες αποτυπώσεις γαμήλιων τελετουργιών στις ΗΠΑ (φωτογραφικό υλικό από διαφορετικές πολιτείες με γηγενείς και οικονομικούς μετανάστες) και στην Ασία (Ινδία), με σκοπό την έκθεση ομοιοτήτων και διαφορών, της ανάδειξης συγκλίσεων και αποκλίσεων του τρόπου επιτέλεσης της γαμήλιας τελετουργίας μέσα σε διαφορετικές κουλτούρες.

Μέσα υλοποίησης:

Το προτεινόμενο εκπαιδευτικό υλικό αποτελείται από ένα γεωγραφικό χάρτη της Ελλάδας, έναν παγκόσμιο γεωγραφικό χάρτη και από οπτικοακουστικό υλικό (τεκμήρια αρ. 9-14, που παρατίθενται αναλυτικά στην οικεία ενότητα στο τέλος του άρθρου).

Στην παρούσα ενότητα θα αξιοποιηθεί διδακτικά οπτικοακουστικό υλικό, το οποίο αναφέρεται στον γάμο στις ΗΠΑ και στην Ασία. Με σημείο εκκίνησης μία κλασική φωτογραφία γάμου της δεκαετίας του 1970 από προσωπικό αρχείο με τίτλο "Parent's wedding Cake" (Η τούρτα γάμου των γονιών) (1977) (τεκμήριο 9), στην οποία εμφανίζεται ένα νεόνυμφο ζεύγος στην Αμερική τη στιγμή που κόβει την τούρτα γάμου, ο/η εκπαιδευτικός θα κάνει τις εξής ερωτήσεις:

- Ποιους βλέπετε στη φωτογραφία;
- Τι φοράνε; Αυτά τα ρούχα τα φοράνε μόνο στις ΗΠΑ ή και αλλού;

Από τις απαντήσεις που θα δώσει η τάξη, ο/η εκπαιδευτικός θα κινητοποιήσει τον προβληματισμό σχετικά με την κυριαρχία παγκοσμιοποιημένων δυτικών προτύπων σχετικά με τις γαμήλιες πρακτικές σε πολλούς λαούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα

αποτελεί η φωτογραφία ενός νεόνυμφου ζευγαριού Κινέζων (“Shades of Sutter Country”) (τεκμήριο 10) στη δεκαετία του 1920 στις ΗΠΑ (θα δείξει την ήπειρο στον χάρτη), στην οποία παρατηρείται η πλήρης οικειοποίηση της δυτικής τυπολογίας (νυφικό, φωτογραφική πόζα, κ.λπ.). Εν συνεχεία, θα ακολουθήσει η επίδειξη μίας διαφορετικής φωτογραφίας, η οποία αναπαριστά ένα νεόνυμφο ζευγάρι το οποίο φωτογραφίζεται μαζί με έναν σωσία του δημοφιλούς τραγουδιστή του ροκ εντ ρολ Έλβις Πρίσλεϋ (τεκμήριο 11). Θα ζητηθεί από την τάξη να περιγράψει τη φωτογραφία και να εντοπίσει την ιδιομορφία του συγκεκριμένου γάμου σε μία χώρα που η δημοφιλής κουλτούρα έχει ενσωματωθεί σε τελετουργίες, όπως ο γάμος. Τέλος, θα αξιοποιηθούν δύο ακόμη φωτογραφίες: Πρώτα, μία φωτογραφία ομαδικού γάμου Κινέζων σε ελληνικό νησί με έμφαση κυρίως στον τρόπο με τον οποίο έχει οικειοποιηθεί και αναπροσαρμοστεί η γαμήλια τελετουργία (τεκμήριο 12). Εν προκειμένω, θα σχολιαστεί η φωτογραφία:

- Ποιους βλέπουμε στη φωτογραφία;
- Τι φοράνε; Φοράνε παραδοσιακά ρούχα;
- Γιατί παντρεύονται όλοι μαζί;
- Πού παντρεύονται;
- Πού φωτογραφίζονται;

Τέλος, θα παρουσιαστεί μία φωτογραφία πολιτικού γάμου (τεκμήριο 13) και θα γίνει σχολιασμός ως προς την τυπολογία της γαμήλιας τελετής. Ο πολιτικός γάμος καθιερώθηκε το 1982 στην Ελλάδα με την αλλαγή του οικογενειακού δικαίου και οδηγεί σε μια σειρά αλλαγών τόσο σε επίπεδο δομής οικογένειας όσο και εκκοσμίκευσης του μυστηρίου. Με τον πολιτικό γάμο η οικογένεια ολοκληρώνει μία αλλαγή στη δομή της, αφού «αλλάξανε και οι αντικειμενικές συνθήκες της ζωής μας» (Κυριακίδου-Νέστορος, 1993, Μπαμπάλης, 2011).

- Είναι αυτή η τελετή παραδοσιακή;
- Πού πραγματοποιείται;

Μετά τις αναφορές στη μετεξέλιξη του γάμου στην Ελλάδα και στις ΗΠΑ, ο/η εκπαιδευτικός θα εστιάσει στην Ασία και, πιο συγκεκριμένα, στην Ινδία, όπου η τάξη θα μεταφερθεί νοερά προκειμένου να παρακολουθήσει έναν ινδικό γάμο στον οποίο διατηρείται έως έναν βαθμό ο παραδοσιακός χαρακτήρας. Τα αποσπάσματα (10:50-11:48, 12:27-12:42, 18:07-18:38) που θα προβληθούν προέρχονται από το βίντεο *Vivah Samskara – Bhojpuri Wedding Rites and Folksongs* (Espirito Kashi, 2014) (τεκμήριο 14), το οποίο αναφέρεται στα τραγούδια που συνοδεύουν τη γαμήλια τελετουργία στον ινδουϊστικό γάμο (Srinivasan, 2006) και έχει κινηματογραφηθεί στο χωριό Bhadwar της Ινδίας. Ο/η εκπαιδευτικός θα δείξει τη συγκεκριμένη περιοχή αναφοράς στον

παγκόσμιο χάρτη και θα ακολουθήσει η προβολή. Μετά το τέλος της ο/η εκπαιδευτικός θα προβεί στις ακόλουθες ερωτήσεις:

- Πώς παρουσιάζεται ο γάμος στο ινδικό χωριό;
- Ποιο είναι το θρησκευτικό του πλαίσιο;
- Πώς είναι ντυμένη η νύφη και πώς ο γαμπρός;
- Διαπιστώνετε ομοιότητες ανάμεσα σε ελληνικά ή ξένα γαμήλια έθιμα;
- Αν υπάρχουν, ποιες είναι αυτές;

Στο τέλος του μαθήματος θα αφιερωθούν 20 λεπτά για τη συμπλήρωση του φύλλου εργασίας από τους/τις μαθητές/τριες για να αξιολογηθούν τα αποτελέσματα της δράσης.

Προτεινόμενες Δραστηριότητες

Το σχέδιο διδασκαλίας μπορεί να συνεχιστεί και με άλλες δραστηριότητες που θα επιτρέψουν στους/τις μαθητές/τριες να γνωρίσουν και άλλες όψεις της λαϊκής παράδοσης με όχημα τις γαμήλιες τελετουργίες, καλλιεργώντας τις ερευνητικές δεξιότητές τους και συνεργαζόμενοι/ες σε ομάδες με βάση την ομαδοσυνεργατική μέθοδο και με έμφαση στη βιωματική μάθηση που αξιοποιεί την οικογενειακή μνήμη και τις εμπειρίες τους (Κακάμπουρα, 2016: 284-293), εντάσσοντας στους τρόπους έρευνας των θεμάτων και τη λήψη οικογενειακών βιντεο-ιστοριών όπως:

- 1) «Ανακαλύπτουμε παραδοσιακές γαμήλιες ενδυμασίες στην Ελλάδα»: Κάθε ομάδα μαθητών/τριών επιλέγει μια περιοχή, επαρχία, περιφέρεια της Ελλάδας. Εντοπίζουν φωτογραφίες, ζωγραφίες ή και αληθινά τμήματα φορεσιάς (εφόσον υπάρχουν) και τα παρουσιάζουν στην τάξη (φωτοτυπία ή εκτύπωση και κόλλημα σε χαρτόνι ή ψηφιακά αρχεία, εάν υπάρχει η υλικοτεχνική υποστήριξη στην τάξη). Τις συγκρίνουν μεταξύ τους. Βιντεοσκοπούν αφηγήσεις γαμήλιων εμπειριών από τους προγόνους τους. Φέρνουν φωτογραφίες από το οικογενειακό αρχείο που περιλαμβάνουν και τη δική τους συμμετοχή σε γάμους, π.χ. ως παρανυφάκια.
- 2) «Ανακαλύπτουμε γαμήλιες ενδυμασίες από όλο τον κόσμο»: Οι μαθητές χωρίζονται σε ομάδες ανά χώρα (μπορεί να γίνει αρχικά επιλογή ηπείρου, π.χ. Ευρώπη, Ασία, Αμερική) κι εργάζονται από κοινού. Εάν ένας μαθητής κατάγεται από άλλη χώρα, συγκεντρώνει στοιχεία για την τελετή του γάμου στον τόπο του και τα παρουσιάζει στην ολομέλεια της τάξης.
- 3) «Ανακαλύπτουμε παραδοσιακά τραγούδια του γάμου»: Ο/η μουσικός του σχολείου μπορεί να προεκτείνει το project και να αφιερώσει ώρες του μαθήματός του/της σε παραδοσιακά τραγούδια διαφόρων περιοχών της Ελλάδας και ο/η γυμναστής/στρια σε τοπικούς χορούς που χορεύονται ακόμα σε γαμήλια γλέντια.

- 4) «Παρασκευάζουμε μία γαμήλια κουλούρα»: Την ώρα των εικαστικών, με υλικά που θα φέρουν οι μαθητές/ τριες, θα πραγματοποιηθεί το ζύμωμα της κουλούρας και το στόλισμά της και θα δοθεί σε κάποιον κοντινό φούρνο για να ψηθεί. Επίσης, οι μαθητές/ τριες μπορούν να κατασκευάσουν καλέσματα/ προσκλητήρια και μπμπονιέρες.

2.4. Αξιολόγηση του σχεδίου εργασίας-παρουσίαση

Το σχέδιο διδασκαλίας πλαισιώνεται από Φύλλα εργασιών για την αξιολόγηση επίτευξης των γνωστικών στόχων. Ο/η εκπαιδευτικός που θα το υλοποιήσει θα πρέπει να αξιολογήσει την ανταπόκριση των μαθητών/τριών και να κρατήσει αναστοχαστικές σημειώσεις σε ημερολόγιο έρευνας για να ανατροφοδοτήσει τη διδασκαλία.

2.5. Συμπεράσματα - Προτάσεις

Συμπερασματικά προτείνουμε την εισαγωγή σχεδίων διδασκαλίας Οπτικής Εθνογραφίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, είτε ως σχολικές δραστηριότητες ενταγμένες στην Ευέλικτη Ζώνη είτε εμπλουτίζοντας τη διδασκαλία μαθημάτων του Αναλυτικού Προγράμματος με οπτικοακουστικό υλικό που καταγράφει όψεις της υλικής και άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς. Τα σχέδια εργασίας πραγματεύονται οπτικοακουστικά πολιτισμικά τεκμήρια συμβάλλοντας στην ενίσχυση του κριτικού οπτικού εγγραμματισμού των μαθητών, που είναι πολύ σημαντικός για τις νέες γενιές στη σύγχρονη εποχή κυριαρχίας της οπτικής κουλτούρας. Επιπλέον συμβάλλουν στη γνώση της δυναμικής διάστασης, ιστορικής και συγχρονικής, των λαϊκών πολιτισμών και στην καλλιέργεια του σεβασμού στη διαφορετικότητα των άλλων μέσα από την κατάλληλη επιλογή διαπολιτισμικών παραδειγμάτων. Η Οπτική Εθνογραφία στην Εκπαίδευση είναι μια μέθοδος που αξιοποιεί οπτικοακουστικά δεδομένα (φωτογραφίες, φιλμ, ντοκιμαντέρ, βίντεο, διαδίκτυο, κ.λπ.) στη διδασκαλία του λαϊκού πολιτισμού -που έχει ενταχθεί από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο ήδη από το 2000 ως ένα από τα προγράμματα επιλογής για την Ευέλικτη Ζώνη του Δημοτικού Σχολείου (Κακάμπουρα-Τίλη, 2001). Επιπλέον προτείνεται σε ειδικά project οι ίδιοι οι μαθητές να γίνονται εθνογράφοι και να δημιουργούν τα δικά τους οπτικοακουστικά εθνογραφικά δεδομένα τα οποία θα παρουσιάζουν στην ολομέλεια της τάξης και θα τα συζητούν στο πλαίσιο μιας κριτικής και αναστοχαστικής παιδαγωγικής προσέγγισης.

2.6. Αναφορές

2.6.1 Οπτικοακουστικές Πηγές – Εκπαιδευτικό Υλικό

Τεκμήριο 1: Ψηφιοποιημένη φωτογραφία με πορτραίτο νεονύμφων (δεκαετία 1930) από το οπτικοακουστικό αρχείο του Λαογραφικού και Εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας-Θράκης (ενότητα: φωτογραφίες-σχέδια, αναζήτηση με λέξη-κλειδί «γάμος») http://www.lemmth.gr/optikoakoustiko-archeio?p_auth=NO7lkT5G &p_p_id

[=guestav_WAR_lemmthitems_&p_p_lifecycle=1_&p_p_state=normal_&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-3&p_p_col_count=2_&guestav_WAR_lemmthitems_facesViewIdRender=%2Fviews%2Fitems%2Fguest%2FallPictures.xhtml](#) (προσπέλαση 16 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 2: Ψηφιοποιημένη φωτογραφία με πορτραίτο Σαρακατσάνων νεονύμφων και των οικογενειών τους (δεκαετία 1930) από τον ιστότοπο της Πανελληνίας Ομοσπονδίας Συλλόγων Σαρακατσαναίων http://www.e-sarakatsanos.gr/media-fotos-video/fotos/item/old-photos-test-album?category_id=4 (προσπέλαση 16 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 3: Αποσπάσματα (3:20-5:55) από το ψηφιοποιημένο εθνογραφικό ντοκιμαντέρ *Μακεδονικός Γάμος* (Τάκης Κανελλόπουλος, 1960) στον ιστότοπο <http://greekshortfilms.com/2016/08/29/%CE%BC%CE%B1%CE%BA%CE%B5%CE%B4%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%82-%CE%B3%CE%AC%CE%BC%CE%BF%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%84%CE%AC%CE%BA%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CF%8C%CF%80%CE%BF/> (προσπέλαση 16 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 4: Ψηφιοποιημένη φωτογραφία με φωτογραφικό ενσταντανέ νεονύμφων με σύγχρονη φορεσιά και τους γονείς τους με χρονολογικά παλαιότερη, από το οπτικοακουστικό αρχείο του Λαογραφικού και Εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας-Θράκης (ενότητα: φωτογραφίες-σχέδια, αναζήτηση με λέξη-κλειδί «γάμος») http://www.lemmth.gr/optikoakoustiko-archeio?p_auth=NO7lkT5G_&p_p_id=guestav_WAR_lemmthitems_&p_p_lifecycle=1_&p_p_state=normal_&p_p_mode=view_&p_p_col_id=column-3_&p_p_col_count=2_&guestav_WAR_lemmthitems_facesViewIdRender=%2Fviews%2Fitems%2Fguest%2FallPictures.xhtml (προσπέλαση 16 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 5: Ψηφιοποιημένη φωτογραφία με φωτογραφικό ενσταντανέ από μεταφορά νυφιάτικης προίκας πάνω σε γαϊδούρι (δεκαετία 1970) από το οπτικοακουστικό αρχείο του Λαογραφικού και Εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας-Θράκης (ενότητα: φωτογραφίες-σχέδια, αναζήτηση με λέξη-κλειδί «γάμος») http://www.lemmth.gr/optikoakoustiko-archeio?p_auth=NO7lkT5G_&p_p_id=guestav_WAR_lemmthitems_&p_p_lifecycle=1_&p_p_state=normal_&p_p_mode=view_&p_p_col_id=column-3_&p_p_col_count=2_&guestav_WAR_lemmthitems_facesViewIdRender=%2Fviews%2Fitems%2Fguest%2FallPictures.xhtml (προσπέλαση 16 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 6: Ψηφιοποιημένη φωτογραφία από το οπτικοακουστικό αρχείο του Λαογραφικού και Εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας-Θράκης με φωτογραφικό ενσταντανέ αναπαράστασης σαρακατσάνικου γάμου (1981) με μια νύφη μπροστά από τη σαρακατσάνικη καλύβα (ενότητα: φωτογραφίες-σχέδια, αναζήτηση με λέξη-κλειδί «γάμος») http://www.lemmth.gr/optikoakoustiko-archeio?p_auth=zOTwOsjj_&p_p_id=guestav_WAR_lemmthitems_&p_p_lifecycle=1_&p_p_state=normal_&p_p_mode=view

[&p_p_col_id=column3 &p_p_col_count=2 &_guestav_WAR_lemmthitems_facesViewIdRender=%2Fviews%2Fitems%2Fguest%2FallPictures.xhtml](#) (προσπέλαση 16 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 7: Ψηφιακή φωτογραφία γάμου από το <http://www.yes-i-do.gr/core/uploads/2014/11/Yes-I-do-Mariamaraki-Traditional-wedding-7.jpg> (προσπέλαση 16 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 8: Ψηφιακό βίντεο με τίτλο «Αναπαράσταση κυπριακού γάμου» του χρήστη Πολιτιστικός Ρόδι από τον ιστότοπο YouTube <https://www.youtube.com/watch?v=aka8QAaHpu8> (προσπέλαση 16 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 9: Ψηφιοποιημένη φωτογραφία με τίτλο “Parent’s Wedding Cake” από τον ιστότοπο Internet Archive https://archive.org/details/Parents_wedding_Cake (προσπέλαση 18 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 10: Ψηφιοποιημένη φωτογραφία με τίτλο “Shades of Sutter County – Wedding” από τον ιστότοπο Internet Archive https://archive.org/details/c_000645 (προσπέλαση 18 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 11: Ψηφιακή φωτογραφία από τον ιστότοπο http://www.thelasvegasweddingtravelcompany.com/images/wtc_1_wedding_8_0b10815314c543429d7c40974c99feb6_display.jpg (προσπέλαση 18 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 12: Ψηφιακή φωτογραφία από ομαδικό γάμο Κινέζων στην Ελλάδα http://www.thetoc.gr/images/articles/0/article_18699/article18699_1398439908.w_hr.jpg (προσπέλαση 18 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 13: Ψηφιακή φωτογραφία από πολιτικό γάμο <http://www.taxydromos.gr/article.php?id=36479 &cat=1> (προσπέλαση 16 Νοεμβρίου 2016)

Τεκμήριο 14: Εθνογραφικό βίντεο *VivahSamskara – Bhojpuri Wedding Rites and Folk-songs* (Espirito Kashi, 2014) <https://espiritokashi.org/portfolio/vivah-samskara-bhojpuri-wedding-rites-folk-songs/> (προσπέλαση 18 Νοεμβρίου 2016).

Σημειώσεις

1. Για τις θεματικές της ελληνικής λαογραφίας, βλ. Μεραιλής 2011.
2. Σχετικά με την εφαρμογή της Οπτικής Εθνογραφίας στην εκπαίδευση στο πλαίσιο αξιολόγησης της εκπαιδευτικής διαδικασίας, της επίδοσης των μαθητών σε διάφορα μαθήματα, όπως, λ.χ. την Εικαστική Αγωγή, ή της διερεύνησης της κοινωνικής δυναμικής τους, βλ. Legge & Smith, 2014, Hutsinson, 2011, Richards, 2009, Tobin & Hsueh, 2007.
3. Αναφορικά με την έννοια του «φολκlorισμού», βλ. ενδεικτικά Μεραιλής, 2004: 109-123. Κακάμπουρα & Σαλταπίδα, 2016: 311-320.

Βιβλιογραφία

- Αικατερινίδης, Γ. Ν. (1996_α) Από τις πρώτες προσπάθειες καταγραφής δρώμενων. Στο *Δρώμενα – Σύγχρονα Μέσα και τεχνικές καταγραφές τους* (4-6 Οκτωβρίου 1996) (σσ. 101-106). Κομοτηνή: Κέντρο Λαϊκών Δρώμενων.
- Αικατερινίδης, Γ. Ν. (1996_β) Λαϊκά Δρώμενα και το αρχαιακό υλικό του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Στο Υπουργείο Πολιτισμού - Δήμος Κομοτηνής. *Λαϊκά Δρώμενα. Παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις*, Πρακτικά Α' Συνεδρίου του Κέντρου Λαϊκών Δρωμένων Κομοτηνής (σσ. 97-120). Αθήνα.
- Αικατερινίδης, Γ. Ν. (2008) Το κινηματογραφικό τμήμα του Κέντρου Λαογραφίας. Στο Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, Πρακτικά Ημερίδας με θέμα *Το Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας και η επιτόπια έρευνα* (3 Ιουνίου 2006). Αθήνα: 401-416.
- Αικατερινίδης, Γ. Ν. (2009) Συλλογή και διάσωση λαογραφικού υλικού. Στιγμές και φάσεις μιας μακράς προσπάθειας. *Λαογραφία*, Τόμος ΜΑ' (41): 443-452.
- Babalis, Th. & Tsoli, K. (2017) *Classroom Life. Shaping the learning environment, Classroom management, Strategies and teaching techniques*. New York: Nova Publishers.
- Burnett, R. (1990) The eyes don't have it: Video images and ethnography. *Continuum* (3), 119-139.
- Doy, G. (2005) *Picturing the Self. Changing Views of the Subject in Visual Culture*. London & New York: I. B. Tauris.
- Dorson, R. M. (1971) Applied Folklore. *Folklore Forum*, Bibliographic and Special Series (8): 40-42.
- Evans, J. (ed.) (2004) *Literacy Moves On. Using Popular Culture, New Technologies and Critical Literacy in the Primary Classroom*. Oxon & N. York: David Fulton Publishers.
- Geertz, C. (1973) *The Interpretation of Cultures. Selected Essays by Clifford Geertz*. New York: Basic Book Publishers.
- Grasseni, C. (2004) Video and Ethnographic Knowledge: Skilled Vision in the Practice of Beeding. In S. Pink, L. Kürti & A. I. Afonso (eds.), *Working Images. Visual Research & Representation in Ethnography* (pp.15-30). London & New York: Routledge.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (eds.) (2007) *Ethnography. Principles in Practice*. London & New York: Routledge.
- Harper, D. (2012) *Visual Sociology*. New York: Routledge.
- Hine, C. (2000) *Virtual Ethnography*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Hutchinson, K. (2011) Homework Through the Eyes of Children: What Does Visual Ethnography Invite Us to See? *European Educational Research Journal* 10 (4), 545-558.

- Κακάμπουρα-Τίλη, Ρ. (2001) Σχέδια Διδασκαλίας. Στο Διαθεματικό Εκπαιδευτικό Υλικό για την Ευέλικτη Ζώνη. Α'-Β' τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, *Αισθητική Αγωγή - Διδασκαλία της Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας - Ενδυμασία - Λαϊκός Πολιτισμός*, Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων / Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 57-76 και στο Διαθεματικό Εκπαιδευτικό Υλικό για την Ευέλικτη Ζώνη. Γ'-Δ' τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, *Λαϊκός Πολιτισμός - Αφύπνιση στη διαφορετικότητα των Γλωσσών και των Πολιτισμών*, τεύχος Α' (σσ. 5-38). Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων / Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2005) Ο λαϊκός πολιτισμός ως πεδίο διαπολιτισμικής εκπαίδευσης – Μια διδακτική πρόταση. Στο Α. Τριλιανός & Ι. Καράμηνas (επ.), *Πρακτικά Ε' Πανελληνίου Συνεδρίου με διεθνή συμμετοχή και θέμα Μάθηση και Διδασκαλία στην Κοινωνία της Γνώσης*, τόμος Β' (σσ. 267-274). Αθήνα: Π.Τ.Δ.Ε., Πανεπιστήμιο Αθηνών / Κ.Ε.ΕΠ.ΕΚ.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2010) Η διδακτική του λαϊκού πολιτισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, *1^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, ΕΚΠΑ, (Αθήνα, 28-31 Μαΐου 2009) (σσ. 215-223). Αθήνα: Σμυρνωτάκης.
- Κακάμπουρα, Ρ. (2016) Βιογραφική/ βιοματική μέθοδος διδασκαλίας: Ερευνώντας την οικογενειακή ιστορία στη σχολική πράξη. Στο Φ. Πολίτης, Ι. Φουρίδης & Σ. Χανδολίας (επ.), *Πρακτικά 1^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα Ζητήματα θεωρίας και πράξης στην εκπαίδευση: σύγχρονες τάσεις και κατευθύνσεις* (σσ. 284-293). Γύθειο.
- Κακάμπουρα Ρ. & Σαλταπίδα, Ε. (2016) Φολκλορισμός και Λαογραφία: Η παράσταση του Συλλόγου ΣΕΜΕΛΗ με τίτλο «Από την παράδοση στην παράσταση – Τα βιοματικά χοροστάσια και οι αναπαραστάσεις του. Στο Μ. Βαρβούνης, Μ. Σέργης, Δ. Δαμιανού, Ν. Μαχά-Μπιζούμη & Γ. Θεοδωρίδου (επ.), *Η διαχείριση της παράδοσης: Ο λαϊκός πολιτισμός ανάμεσα στο φολκλορισμό, στην πολιτιστική βιομηχανία και τις τεχνολογίες αιχμής* (σσ. 311-320). Θεσσαλονίκη: Κ. & Μ. Σταμούλης.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1993) *Λαογραφικά Μελετήματα II*. Αθήνα: Πορεία.
- Legge, M. F. & Smith, W. (2014) Teacher Education and Experiential Learning: A Visual Ethnography. *Australian Journal of Teacher Education*, 39 (12), 94-109.
- Ματσαγγούρας, Η. (2002) Διεπιστημονικότητα, Διαθεματικότητα και Ενιστοποίηση στα νέα Προγράμματα Σπουδών: Τρόποι οργάνωσης της σχολικής γνώσης. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 7, 19-36.
- Μερακλής Μ. Γ. (2004) *Λαογραφικά Ζητήματα*. Αθήνα: Καστανιώτης & Διάττων.
- Μερακλής, Μ. Γ. (2011) *Ελληνική λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση – Ήθη και Έθιμα – Λαϊκή Τέχνη*, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα.

- Μπαμπάλης, Θ. (2011) *Παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών: Βοηθώντας στη σχολική προσαρμογή τους*. Αθήνα: Διάδραση.
- Μπαμπάλης, Θ. & Τσώλη, Κ. (2018) Η εμπειρία του κυβερνοχώρου: το Game Over της παραδοσιακής εκπαίδευσης; Στο Μ. Σπυριδάκης, Η. Κουτσούκου, Α. Μαρινπούλου (επ.), *Εμπειρίες του Κυβερνοχώρου* (σσ. 525-549). Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Nichols, B. (1991) *Representing Reality. Issues and Concepts in Documentary*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Παρασκευαΐδης, Μ. (1966) Η Λαογραφία διά κινηματογραφικών ταινιών υποβοηθεί την κατανόησιν του αρχαίου πολιτισμού. *Καθημερινή*, 9-11.
- Pink, S. (2007) *Doing Visual Ethnography. Images, Media and Representation in Research*. London, Thousand Oaks & New Delhi: Sage.
- Πολίτης, Ν. Γ. (1931) *Λαογραφικά Σύμμεικτα Γ'*. Αθήνα.
- Richards, R.D. (2009) Young Visual Ethnographers: Children's Use of Digital Photography to Record, Share and Extend Their Art Experiences. *International Art in Early Childhood Research Journal*, 1 (1): 1-16.
- Ruby, J. (1996) Visual Anthropology. In D. Levinson & M. Ember (eds), *Encyclopedia of Cultural Anthropology* (pp. 1345-1351). New York: Henry Holt & Company.
- Russell, C. (1999) *Experimental Ethnography. The Work of Film in the Age of Video*. Durham & London: Duke University Press.
- Sherman, S. R. (1983) Studying American Folkloric Films. In R.M. Dorson (ed.), *Handbook of American Folklore* (pp. 441-46). Bloomington: Indiana University Press.
- Sherman, S. R. (1985) Human Documents: Folklore and the Films of Jorge Preloran, *Southwest Folklore*, 6 (1), 17-61.
- Sherman, S. R. (1998) *Documenting Ourselves. Film Video and Culture*. Kentucky: Kentucky University Press.
- Srinivasan, A.V. (2006) *The Vedic Wedding: Origins, Tradition and Practice*. Connecticut: Periplus Press.
- Tobin, J. & Hsueh, Y. (2007) The Poetics and Pleasures of Video Ethnography of Education. In R. Goldman (ed), *Video Research in the Learning Sciences* (pp. 77-92). New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Vaughan, D. (1992) The Aesthetics of Ambiguity. In P. I. Crawford & D. Turton (eds.), *Film as Ethnography* (pp. 99-115). Manchester & New York: Manchester University Press.
- Willis, A.-M. (1995) Photography and Film: Figures in/ of History. In L. Deveraux & R. Hillman (eds.), *Fields of Vision. Essays in Film studies, Visual Anthropology, and*

Photography (pp. 77-93). Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.

Χατζημιχάλη, Α. (2007) *Σαρακατσάνοι*. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη.

Χρυσ αφίδης, Κ. (2000) *Βιωματική – επικοινωνιακή διδασκαλία. Η εισαγωγή της μεθόδου project στο σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.